

СЕМАНТИЧНИЙ ІНВАРІАНТ: СИСТЕМНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ У ПРОЦЕСІ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

Алієва Ольга

Львівський національний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Дослідження поняття семантичного інваріанту є одним із суттєвих питань сучасної теоретичної лінгвістики та структурно-системних лінгвістичних концепцій, які ґрунтуються на складних взаємозв'язках поняття парадигматичної побудови мовних одиниць з явищем їх варіативності. Проблема семантичної єдності полісемічного слова є тісно пов'язаною із сучасними термінологічними дослідженнями.

Питаннями вивчення семантичної структури та проблем термінологічного розвитку займалися: Ж. Вандрієс, Г. Іпсен, Л. Ельмслев, С. Ульманн, Й. Трір, О. Есперсен, Б. Потье, В. Порциг, Д. Лотте, Ю. Апресян, та інші [1; 2; 3; 13; 24; 26; 27]. У працях таких вчених як Лосев О.Ф., Гак В.Г., Уфимцева А.А., Суперанська О.В., Шмельов Д.М., Гурський С.Є., Даниленко В.П., Канделакі Т.Л., Кияк Т.Р., Д'яков А.С., Куделько З.Б. увага акцентована на вивченні питань інваріантності, системної організації лексики. [6; 7; 8; 9; 10; 11; 14; 15; 16]. Дослідженнями семантичної структури та глибинних інваріантних процесів у її складі з точки зору когнітивних концептуальних моделей займаються Філлмор Ч. Дж., Лангакер Р.В., Вежбицька А. та інш., віддаючи перевагу вивченню ментальних основ семантичних процесів, а також опису та поясненню їх внутрішньої когнітивної структури та динаміки. [4; 5; 17; 20].

Метою нашого дослідження є вивчення впливу семантичного інваріанта на розвиток смислової структури полісемічного слова-терміна, на загальні процеси термінотворення, розглянути еволюцію терміна, семантичні зв'язки між нею та інваріантним значенням слова.

Предметом нашого дослідження є термін, як елемент термінологічної системи (зокрема, мистецтва), як полісемічна структура, та вплив її компонентів та семантичного ядра - інваріанта на розвиток та функціонування терміну в межах окремих термінологічних полів.

Виклад матеріалу. Простежимо семантичний розвиток слова-терміна мистецтва *palette* та вплив на нього спільного семантичного компонента-інваріанта. Синхронний аспект розвитку слова дозволяє простежити існуючий взаємозв'язок смислів у структурі лексеми та реалізацію кожного смислу у певному семантичному термінологічному полі. Але задля збільшення повноти охоплення семантичних чинників, які вплинули на формування та розвиток структури семантичного інваріанту та семантичної структури лексеми, є необхідним, на нашу думку, обов'язкове врахування впливу діахронного аспекту, та розгляд процесу

формування семантичного інваріанту як такого, який формується у об'єктивній єдності двох вищеназваних аспектів.

Проаналізуємо описи терміну *palette* у лексикографічних джерелах [23, 1023; 25, 2076] : *palette*: 1) a thin (oval) board or slab, usually with a hole for the thumb, on which an artist lays and mixes colours – тонка (овальна) дошка чи пластина, зазвичай із отвором для великого пальцю, на якій митець кладе і змішує фарби; b) *transf.* the range of colours used by a particular artist or in a particular picture, or in which a particular product is available - ряд фарб, які використовуються окремим художником чи на окремій картині, чи у яких є представленим окремий продукт; c) the range or variety of tonal or instrumental colour in a musical piece, composer's work, etc.; the verbal range of a writer etc. – ряд чи різноманітність тональних чи інструментальних фарб у музикальній п'єсі, творі композитора і т.інш.; словесний ряд письменника і т.д. d) *Computing.* In computer graphics, the range of colours or shapes available to the user - у комп'ютерній графіці - ряд кольорів чи форм, які є у розпорядженні користувача; 2) *Zool.* A disclike structure; *spec.* a) an accessory valve in some boring mollusks - дископодібна структура; a) додатковий (допоміжний клапан) у деяких свердлярчих молюсків; b) *Entomol.* A flat expanded part on the legs of some insects (esp. aquatic beetles) - розширена пласка частина ніг деяких комах (особливо у водяних жуків); 3) a device used by the banker in certain card-games to move cards and money – прийом, який використовує круп'є у певних карточних іграх для пересування карт та грошей.

Іменник *pale*, якій складає кореневу морфему слова-терміна *palette*, походить від старофранцузького *pai*, яке, у свою чергу – від латинського *pālus* (кіл, стовп). Він є похідним від основи * *pag* – (укріплювати, прикріплювати, закріплювати). Англійське слово *palisade* іде зрештою від **pālicea*, простонародного латинського похідного від *pālus*, і тісно пов'язане з ним латинське *pāla* є джерелом англійського слова *palette*. У склад колишніх смислів лексеми *palette* у французькій мові входили «тонкий чи плаский інструмент, за допомогою якого хірурги наносять мазь», «піддонник чи мисочка, куди вони приймають кров, яка витікає з відкритої вени», а також «валок, качалка». Таким чином, спочатку це слово означало пласке лезо для розплющення речей, і вже пізніше – пласку пластину для фарб (італійське *paletta* – тонка, як у фармацевта лопатка, ніж, є зменшувальним від латинського *pala* (лопата, ніж; совок; лопата з пласким лезом, якою кладуть хліб у піч)).

На основі аналізу поєднання синхронного та діахронного аспектів, семантичних опозицій, кореляційних та реляційних зв'язків, виокремлюємо диференційні семантичні компоненти, які входять до складу семантичного інваріанту слова-терміна *palette*. На основі семантичної опозиції (спільної семантичної ознаки) «дія, властивість», можна виокремити експліцитний диференційний семантичний компонент – образ “певна жорсткість, укріплення, опора», цей семантичний компонент є морфологічно закріпленим у кореневій морфемі та у інваріантному образі (семантичні опозиції – *palette* :: *pigment*, *palette* :: *canvas*). Друга експліцитна диференційна семантична ознака виокремлюється на основі семантичної опозиції (спільної семантичної ознаки) «предмет, який має цю

властивість (певної жорсткості, опори)». Таким семантичним компонентом є «палка, паличка (будь-якої форми), пластина» (семантичні опозиції - *palette* :: mastic; *palette* :: plaster of Paris). Диференційною семантичною ознакою, яка імпліцитно є присутньою у недискретному інваріантному образі, та виокремлюється на наступній основі семантичної опозиції (спільної семантичної ознаки) «використання даного предмету», є семантична ознака - «форма, яка є характерною для даного використання предмету – переважно пласка форма» (семантичні опозиції - *palette* :: brush, *palette* :: chisel).

У розвитку смислів слова-терміна *palette* спостерігаємо одночасно і «просту», і «складну» метафоричність. Під «простою» метафоричністю мається на увазі безпосередня аналогія по формі – пласка паличка, дощечка, яка може використовуватись для опори, підтримання, тримання чого завгодно (у т.ч. і фарб), а також для безпосереднього використання своєї пласкої форми (розмішування, розтирання, тримання на ній чого завгодно). «Складною» метафоричністю є її наступний, вищий рівень, коли метафоричність формально є тісно переплетеною із метонімією (у образі-інваріанті актуалізується семантична ознака вмісту цієї дощечки – тобто фарб).

Структуровані певним чином диференційні ознаки у складі семантичного інваріанту слугують своєрідною моделлю, яка отримує можливість існування у будь-якому матеріалі, будь-якому оточенні, тобто потенційно у будь-якому семантичному (і термінологічному) полі. Це і дозволяє смислу «опора» отримати смисл палиці, переважно пласкої форми, яка використовується у багатьох галузях (і плаский інструмент хірурга для мазі, і лопатка, лопата, і плаский клапан у молюсків і т.д., і пласка дощечка для зберігання та змішування фарб, а потім і все, що є пов'язаним із багатим набором фарб, які є зібраними разом та слугують фактичним джерелом для виникнення художньої різноманітності). Звідси походять і метафоричні смисли, які містять у собі символіку будь-якої глибини та ступеня насиченості (*rich, wide palette; restricted palette; bright palette; warm, cold palette; bright palette; Rembrandt's magic palette*). Семантичний інваріант забезпечує слову-терміну можливість переходу у нові термінологічні поля – музика та література, які теж мають символіку високого ступеня інтенсивності, а також існування і у семантичному полі «почуття» (*palette of flavours*).

У процесі дослідження взаємозв'язків у семантичній структурі лексеми полісемічного слова-терміна та його семантичного інваріанту доходимо **висновків**, що його ієрархічна побудова, до складу якої входять як експліцитні, так і імпліцитні диференційні семантичні компоненти, має визначальний вплив на термінологічний розвиток та зумовлює багатогранність зв'язків між термінологічною та загальноживаною лексикою, і створює умови для транстермінологічних процесів. Перспективи дослідження полягають у тому, що процес вивчення принципів та структурних особливостей окремих словотвірних моделей та системний аналіз можуть бути використані у процесі вивчення як фахової лексики, так і принципів термінотворення та взаємозв'язків окремих терміносистем.

Література

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: т.2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа, 1995. – 767 с.
2. Апресян Ю.Д. Основы семантики. - М.: Школа, 1995 – 390 с.
3. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю. – М.: Эдиториал, 2004. – 408 с.
4. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А. Д. Шмелёва. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. - М.: Русские словари, 1996. - 416с.
6. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология. – М.: Международные отношения, 1977. – 264 с
7. Гурський С. О. Деякі проблеми семантичної комбінаторики // Іноземна філологія. – Львів: Видавниче об'єднання “Вища школа”, Видавництво при ЛНУ, 1979. – Вип. 53. – с. 3 – 16.
8. Гурський С. О. Значення і смисл слова // Іноземна філологія. – Львів: Видавниче об'єднання “Вища школа”, Видавництво при ЛНУ, 1974. – Вип. 34. – С. 3 – 14.
9. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – Київ, КМ Academia, 2000. - 219 с.
10. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов – М.: Наука, 1977. – 167 с.
11. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения - Киев, 1989
12. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – 415 с.
13. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1961. – 158 с.
14. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.: Недра, 1977. – 341 с.
15. Суперанская А.В. и др. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
16. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
17. Филлмор Ч. Дж. Об организации семантической информации в словаре / Филлмор Ч. Дж. - М.: Прогресс, 1983. – 400 с. – (Новое в зарубежной лингвистике; вып. 14)
18. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
19. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor // Metaphor and thought. – Cambridge, 1993. – 245 p.
20. Langacker R. Foundations of cognitive grammar: In 2 volumes. — Stanford: Stanford Univ. Press, 1987. — Vol.1. - 516 p.
21. An Etymological Dictionary of the English Language. - Oxford: Oxford University Press, 1991. - 780 p.

22. Bloomsbury Dictionary of Word Origins. – London: Bloomsbury Publishing, 1991. - 583 p.
23. Macmillan English Dictionary. – London: Bloomsbury Publishing, 2002. – 1692p.
24. Pottier B. La definition semantique dans les dictionnaires// Travaux de linguistique et de litterature. – Paris, 1965. - Vol. 3, № 1.
25. The New Shorter Oxford English Dictionary on historical principles. - Oxford: Clarendon Press, 1993. - 3801 p.
26. Ullman St. Semantics. An introduction to the science of meaning. – Oxford, 1962.
27. Ullmann St. Semantic universals. Universals of language – Cambridge, 1966.

Summary

The article deals with the research of the semantic component – invariant influence on the development of semantic structure of a polysemantic word – term lexeme. Special attention is paid to the studies of semantic invariant structure as the system, its significance in terminological process is also taken into account.